DIMITRIE GUSTI: METAFORA – ÎNTRE „CUVIINŢĂ" ŞI „GUST"

CLAUDIA-ILEANA SPINEANU

Cuvinte-cheie: *metaforă, substituţie, elocvenţă, cuviinţă, gust*

Figurile retorice s-au aflat în centrul unor dezbateri îndelungi din antichitate şi până în zilele noastre, ajungând să fie indicate ca obiect fundamental al studiului retoricii în secolele al XVIII- lea şi al XIX-lea de către César Chesneau Dumarsais[1] şi Pierre Fontanier[2], acesta din urmă fiind numit de către Gerard Genette „un Saussure al retoricii"[3].

Ca figură retorică, metafora este un concept abordat în toate disciplinele filologice, de la filosofie la ligvistică, teoria literaturii, stilistică, poetică, estetică etc. Intenţia unei exprimări alese, a vorbirii frumoase şi convingătoare (*Grais ingenium, grais dedit ore rotundo loqui*[4]) a fost exprimată de mai toţi retorii greci şi romani, mulţi dintre ei scriind tratate în care dădeau sfaturi pentru o exprimare atrăgătoare şi convingătoare.

Vorbirea frumoasă şi convingătoare i-a preocupat întotdeauna şi pe cărturarii de pe teritoriul românesc. Deşi s-a afirmat că retorica apare la noi abia în secolul al XVIII-lea, dimensiunea retorică a culturii şi limbii literare româneşti este evidentă cu mult înainte, dar aceasta devine tot mai explicită atât ca teorie, cât şi ca practică a

[1]Dumarsais, César Chesneau, *Despre tropi*, Bucureşti, Editura Univers, 1981.
[2] Pierre Fontanier, *Figurile limbajului*, Bucureşti, Editura Univers, 1977.
[3] Gerard Genette, *Figuri,* Bucureşti, Editura Univers, 1978, p. 212.
[4]Vasile Florescu, *Retorica şi neoretorica*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973, p. 21.

BDD-A12956 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:19 UTC)

scrisului în cursul secolului al XIX-lea, când au apărut, pe lângă tratatele de retorică (unele rămase în manuscris) şi lucrări de poetică, lucrări de stilistică sau epistografii. „Meşteşugul vorbirei", introdus în învăţământ de la începutul acestuia în limba română, a contribuit la educarea multor generaţii din mijlocul cărora s-au ridicat oameni de cultură sau scriitori. Unul dintre dascălii care a cunoscut consacrarea prin intermediul retoricii este Dimitrie Gusti. *Ritorică pentru tinerimea studioasă* (tipărită în 1852) s-a impus între operele de specialitate ale vremii ca fiind cea mai valoroasă.

Deşi s-a spus că din retorica sa transpare principiul imitaţiei, trebuie subliniat că Dimitrie Gusti a mers pe acelaşi filon al acumulării, „al dezvoltării unor adevăruri îndelung verificate de experienţă"[5].

Examinarea literaturii şi a textelor scrise de-a lungul vremii ca formă a mimesis-ului trebuie căutată în gândirea filosofică greco-latină, la Platon şi Aristotel. Cei doi filosofi au concepţii diferite cu privire la imitaţie. Dacă Platon consideră că imitaţia este o îndeletnicire „mincinoasă", presupunînd copierea mecanică a realităţii, Aristotel a fost primul care a dat imitaţiei „demnitate estetică"[6], arătând că obiectul activităţii mimetice nu este realitatea superficială, ci o realitate esenţială situată în limitele verosimilului şi ale necesarului.[7]

Se pune problema noutăţii şi a originalităţii. Desigur că nimeni nu începe cu propria gândire, dar fiecare reconfigurează o altă perspectivă, introduce o nouă dimensiune de cercetare. Nici un text

[5]Mircea Frânculescu, în *Studiu introductiv* la Dimitrie Gusti, *Ritorică pentru tinerimea studioasă*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, p. 15.

[6]Heinrich F. Plett, *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Bucureşti, Editura Univers, 1983, p. 15.

[7]Aristotel oferă un alt înţeles termenului *mimesis*. Pentru el imitaţia înseamnă cunoaştere, de vreme ce contemplarea unei creaţii de orice natură se situează în sfera intelectualului. Imitaţia nu poate fi doar fantezie. Datoria artistului este să conducă individualul spre universalitate. Imitaţia nu este văzută în sensul unei reproduceri identice, ci al unei transfigurări în frumuseţe, al unei recreări impresionante şi durabile. De asemenea, Aristotel considera că istoria are caracter particular, pe când creaţia (poezia) are caracter universal.

BDD-A12956 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:19 UTC)

nu există în întregime prin sine, ci este perceput totdeauna într-un context de semnificare. Fiecare text trimite la alte texte, la o reţea asemănătoare unei pânze a Penelopei. Prin urmare, putem spune că Dimitrie Gusti acceptă ideile înaintaşilor, mai ales străini, pentru că tradiţia retorică internă nu îi putea oferi sprijin. Ca şi în retoricile consultate, el subliniază importanţa elocuţiunii, acea etapă esenţială din construirea şi susţinerea discursului[8]. Profesorul ieşean descoperă că elocuţiunea este cea care oferă plăcere sufletului şi „aprindere" inimii: „Elocuţiunea este partea ritoricei care ni prescrie reguli, cum să ni exprimăm mai bine, mai corect şi mai frumos prin cuvinte ideile şi simţimintele noastre. După ce, dară, s-a meditat sujetul cum trebuie să fie şi după ce i s-a înorînduit părţile într-un chip cuviincios, atunce rămâne a se preocupa cu elocuţiunea, care în genere luată este expresiunea cugetărei, iară privită ca parte a elocvenţei ea ne învaţă a înfrumuseţa, a înflori, a da plăcere, putere şi foc cuvântărei, prin care să se aprindă inimile şi să se convingă sufletele. Elocuţiunea este o armă foarte puternică a oratorului sau ferul cu care va să câştige biruinţa; ea face tot acea treabă oratorului ca şi coloritul pictorului pentru tablou."[9].

În cadrul discursului literar frumuseţea şi expresivitatea este asigurată de către figurile semantice, pe care Dimitrie Gusti le numeşte „figurile de cuvinte numite tropuri"[10]. Plett consideră că tropii se bazează pe deviaţie semantică, mai exact pe o substituţie, pe baza similarităţii: „Un trop este format deci din două elemente: (1) o expresie înlocuitoare, [...] care dă forma specifică a tropului: metaforă, metonimie, sinecdocă etc.; şi (2) o expresie înlocuită [...]."[11].

Profesorul ieşean vorbeşte despre originea tropilor, care „zbucnesc din influinţa imaginaţiunei ce o exersează asupra vorbirei"[12].

---

[8]Retorica latină numeşte următoarele etape în crearea discursului: **inventio** (adunarea materialului), **dispositio** (aranjarea lui), **elocutio** (grija pentru limbaj şi stil), **memoria** (asimilarea, memorarea), **actio** (grija pentru gestică, mimică, atitudini etc.).

[9]Dimitrie Gusti, *op. cit.*, p. 151.

[10]Heinrich F. Plett, *op. cit.*, p. 289.

[11]*Ibidem.*

[12]Dimitrie Gusti, *op. cit.*, p. 261.

BDD-A12956 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:19 UTC)

Meritul acestor figuri, în viziunea cărturarului, este aceea că ele oferă o imagine mai vie a obiectului decât ar oferi-o cuvintele comune: „Figurile mai au încă o însemnătate, căci ele ni dau despre obiectul principal o idee mai clară şi mai vie, care prin cuvinte simple niciodată n-am puté-o avea, şi acesta este unul din meritele lor cele mai principale."[13].

Relaţia care se stabileşte între termenii unor tropi este sugestiv punctată de către Dimitrie Gusti. Crearea metaforei este posibilă doar pe baza asemănării termenului obişnuit cu cel neobişnuit cu care este substituit, neclaritatea legăturii dintre aceştia „obosind", în viziunea cărturarului, spiritul cititorului: „Tropurile trebuie să aibă o relaţiune văzută între obiectele între care se fac, căci numai în virtutea acestei relaţiuni numele unuia poate fi trecut la celălalt. Tropurile produc plăcere spiritului fără a-l obosi, căci înţeleg cu uşurătate dreapta şi frumoasa asemănare sau relaţiune ce se fac între obiecte."[14].

Teoria substitutiei, formulată în cadrul retoricii clasice (Pierre Fontanier, lingviştii saussurieni etc.), tratează metafora din punct de vedere retoric, aceasta fiind considerată o figură ce ţine de cuvânt luat ca unitate separată. Ea presupune o deplasare şi o extindere a sensului convenţional al cuvintelor în funcţie de o relaţie de similitudine. Mai toate definiţiile care se încadrează în această teorie afirmă că metafora se bazează pe „o schimbare de sens"[15] şi pe o substituţie, constând în înlocuirea unui termen cunoscut cu un altul neobişnuit, pe baza unei comparaţii subînţelese.

Definiţia oferită de *DEX* subliniază termenii sub forma „cuvântului obiect de comparaţie" şi a „cuvântului-imagine": „Figură de stil rezultată dintr-o comparaţie subînţeleasă prin substituirea cuvântului obiect de comparaţie cuvântul- imagine."[16].

Dimitrie Gusti înscrie definiţia metaforei în teoria substituţiei. Definiţia sa insistă asupra comparaţiei subînţelese, dar şi asupra ideii

[13]*Ibidem*, p. 263.
[14]*Ibidem*, p. 263.
[15]Elena Slave, *Metafora în limba română*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991, p. 9.
[16]*Dicţionar explicativ al limbii române*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 624.

BDD-A12956 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:19 UTC)

de înlocuire, de substituire a sensului propriu cu sensul figurat. Este foarte sugestivă folosirea verbului *a strămuta*[17], care nuanţează exact transformarea presupusă de o metaforă, „prefacerea" termenului neobişnuit din termenul obişnuit, cunoscut: „Metafora, cuvânt grecesc, care însamnă a transporta, este un trop ce strămută înţelesul propriu al unui cuvînt într-altul figurat, păstrînd însă, după cum s-a zis, un raport de cuviinţă între ele. [...] Metafora este un fel de comparaţiune scurtată, pentru care trebuie a lua bine aminte de a face deosebire între ele. [...]"[18]

Exemplele şi explicaţiile dascălului ieşean sunt clare şi complexe: „Aşa metaforic s-ar zice unui rezbelitoriu îndrăzneţ: *leul acesta*; unui ministru ce este folositoriu siguranţei statului că este *columna statului*; ferestrelor cum că sunt *ochii casei*. Vroind a zugrăvi prin un singur cuvânt serviţiile care a făcut Marţelus Romei prin curajul său şi acele pe care Fabius cu înţelepciunea le-a arătat, vom zice cu istoricii vechimei că Marţelus era *sabia* Romei şi Fabius *scutul* ei."[19].

Dimitrie Gusti atrage atenţia pentru păstrarea cuviinţei şi a gustului în construcţia metaforelor, menite a „da frumuseţă şi plăcere". Autorul condamnă metaforele „defectuoase", adică cele care nu păstrează măsura dintre lucrul şi termenul figurat, dintre ideile şi imaginile care le reprezintă, demersul „decodării" metaforei devenind, în cazul îndepărtării excesive a termenilor, foarte greoi: „În testamentul politic al lui Ştefan cel Mare găsim următoarea metaforă când se vorbeşte despre starea cea tristă a ţării sale şi de puterea lui Soliman: *«Drept aceea ce cuvine a alege mai bine să îmblînzim asprimea soartei, decît prin vreamătul armelor să trezim leul.»*

Prin *leu*, metaforic se înţelege *turcul*, a căruia putere în acele timpuri era preponderentă între popoare ca a leului între animale.

---

[17]*A strămuta* provine, conform DEX, din latinescul *extramutare*. Dimitrie Gusti foloseşte varianta populară cu sensul „a preface", „a transforma".
[18]Dimitrie Gusti, *op. cit*., p. 262-263.
[19]*Ibidem*, p. 263.

BDD-A12956 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:19 UTC)

De însemnat este că, în facerea metaforilor, totdeuna să se păzască raportul cuviinţei şi al gustului între lucru şi între cuvântul ce-l exprimă, între ideile sau icoanele ce nu sunt încompatibile, [...]”[20].

Problema apropierii semantice excesive a termenilor unei metafore a fost discutată de mai toţi autorii care s-au ocupat de această figură de stil. Tudor Vianu atrăgea atenţia asupra „structurii adânci” a metaforei, structură care presupune o anumită identitate între cei doi termeni, dar nu una absolută, lucru care permite evitarea unei eterogenii supărătoare şi inutile: „Termenul metaforic care se substituie celui propriu este în parte identic cu acesta din urmă, şi în parte deosebit de el. Dacă ar fi identitate absolută între cei doi termeni, n-ar putea exista niciun motiv aparent care să ne facă a prefera pe unul din ei celuilalt.”[21].

Profesorul ieşean este şi împotriva metaforelor care se construiesc cu ajutorul expresiilor comune, „dezgustătoare”, conducând descifrarea înspre un registru „ordinar”, ce nu mai poate determina înălţarea spiritului cititorului, ci obţine doar „refuzul” inconştient al acestuia de a depăşi o înţelegere „de rând”: „Asemene trebuie a lua aminte de a nu se face metafore cu obiecte sau expresiuni de rând şi dezgustătoare, căci scopul lor este a da frumuseţă şi plăcere. Aşa, Tertulian, vorbind despre potopul universal, greşăşte numindu-l: *«leşia naturei ».*

N. Scurtescu în drama *«Despot-Vodă»*, partea III, scena 2, ni dă o metaforă ce nu străluceşte deloc prin frumuseţă, fiind ordinară, şi aceasta când Horvat, căpitanul ungur, întrebat de spatariul Dumitru *«cum mergem?»* răspunde:

«Cam rău ne-am încurcat
Diavolul de Tomşa ne ţine-nchişi în cuşcă
Şi ne-ar înghiţi, poate, d-am fi cât o găluşcă».”[22].

[20]*Ibidem*, p. 264.
[21]Tudor Vianu, *Problemele metaforei*, în *Studii de stilistică*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1968, p. 302.
[22]Dimitrie Gusti, *op. cit*., p. 264-265.

BDD-A12956 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:19 UTC)

Găsim în *Ritorică pentru tinerimea studioasă* şi sfatul de a nu crea metafore prea măreţe. Metaforele prea trufaşe nu fac decât să ştirbească din „frumuseţa şi plăcerea" de care ar trebui să se bucure cititorul, fără „obosirea spiritului": „[...] spatariul Dumitru, vorbind de strîmtorirea în care se află închişi în Suceava de Tomşa şi spre-a arăta bravura moldovenilor şi ungurilor, defăimând pe armata lui Tomşa, zice metaforic:

«Dar numai în vremi d-aste curajul se cunoaşte,
Când taurii şi leii se diosebesc din broaşte.»

Ferindu-ni de această greşală, este de luat aminte a nu face metafora prea sumeaţă, căci iarăşi este defectuoasă [...]"[23].

Iată o metaforă frumoasă şi corectă în viziunea dascălului ieşean, a cărui explicaţie insistă asupra justeţii, exactităţii, dar şi asupra „iluminării" pe care trebuie să o aibă cititorul în faţa unei construcţii metaforice: „Gr. H. Grandea în drama *«Elia şi Ştefan, fiii lui Alexandru cel Bun»*, iată ce frumoasă metaforă ni dă cînd poporul, apăsat de tirania lui Elia sau Iliaş, vine la palat cu mitropolitul în frunte, iară hatmanul Boldur privindu-i zice:

«A! Taurul Moldovei s-a deşteptat în fine,
A înţeles acuma ce nu-i se sună bine.
Flăcăule, te uită la el: cît e de brav!
Acest popor o dată măcar nu va fi sclav.
Albit îmi este capul, dar sînu-mi înfloreşte
Şi focul tinereţei prin sînge-mi podideşte!
Să ni videm acuma, strigoi de venetici!
Cum veţi voi ca bobul de linte să fiţi mici.
Sunteţi peptoşi cînd este a stoarce biruri
grele,
A sugruma poporul cu cele mai mari rele.
Dar nu mă înşel ochii? Ce văd naintea lor?
E chiar mitropolitul. O, sîntule păstor,
Aşa te vreau, naintea poporului ţi-e locul;
El de la tine cere să i s-aline focul...»

[23] *Ibidem,* p. 265.

BDD-A12956 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:19 UTC)

Poetul personifică cu justeţă şi sumeţie pe poporul moldovan prin imaginea taurului sau boului, ce e totodată şi marca ţării şi care reprezintă şi sumeţia lui cînd e trezit din natura lui cea pacinică şi laborioasă. *«Capul albit»* şi *«focul tinereţei»* este o antiteză metaforică în care scînteiază simţimîntul bravurei şi al naţionalităţei. *«Strigoi de venetici»* e o metaforă ce-i califică exact, căci ei vin din altă patrie, din lumea mormintelor. Micimea ca bobul (firul) de linte cînd sunt în pericol, cu peptoşia cînd storc la biruri şi sugrumă poporul sunt figuri foarte vii şi lovitoare."[24].

Stilul ales şi limba strălucitoare fac discursurile elocvente, capabile să seducă (*delectare*) şi să convingă (*movere)* auditoriul, două deziderate ale retoricii. De fapt, scopul declarat al retoricii clasice era persuasiunea, care considera mai important felul în care este exprimată o idee decât contextul în care aceasta se situează sau chiar conţinutul comunicării. Din această perspectivă, metafora poate fi considerată la Dimitrie Gusti drept un mijloc retoric, o formă de convingere şi de seducţie a cititorului.

Situând metafora între „cuviinţă" şi „gust", dorind-o eliberată de hainele „sumeţiei" şi ale termenilor comuni, stabilindu-i ca scop final sporirea frumuseţii şi plăcerii lecturii discursurilor în care apare, viziunea lui Dimitrie Gusti se încadrează în teoria clasică a substituţiei, cu accente clare de propăvăduire a elocvenţei.

Bibliografie

Aristotel, *Retorica*, Bucuresti, Editura IRI, 2004.

Auerbach, Erich, *Mimesis. Reprezentarea realităţii în literatura occidentală*, Iaşi, Editura Polirom, 2000.

Dorcescu, Eugen, *Metafora poetică*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1975.

Dumarsais, César Chesneau, *Despre tropi,* Bucureşti, Editura Univers, 1981.

Florescu, Vasile, *Retorica şi neoretorica,* Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973.

Fontanier, Pierre, *Figurile limbajului,* Bucureşti, Editura Univers, 1977.

Genette, Gerard, *Figuri I*, Bucureşti, Editura Univers, 1978.

[24]*Ibidem*, p. 265-266.

BDD-A12956 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:19 UTC)

Gusti, Dimitrie, *Ritorică pentru tinerimea studioasă*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984.
Plett, Heinrich F., *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Bucureşti, Editura Univers, 1983.
Slave, Elena, *Metafora în limba română*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991.

DIMITRIE GUSTI: METAPHOR – BETWEEN TASTE AND DECENCY

Abstract

The present study brings into discussion the vision on metaphor of one of the most talented scholars and teachers of the Romanian nineteenth century culture: Dimitrie Gusti. The metaphor is a rhetorical tool, a form of persuasion and seduction of the reader. Dimitrie Gusti situates the metaphor between fit and taste, saying it should not be too bold or too common. In his vision, the aim of the metaphor is to give the discourse beauty and pleasure and thus to conduct to the "enlighten" of the reader.

BDD-A12956 © 2010 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:56:19 UTC)